

Reformatie, een bedrijfsongeval?

Enkele van 800 beelden van Luther uit de verzameling 'Martin Luther: Hier stehe ich', een tijdelijke tentoonstelling van de Duitse kunstenaar Ottmar Hoerl op het marktplein van Wittenberg.

foto epa

kerkscheuring | De Reformatie van 1517 waar dit jaar zo uitgebreid bij wordt stilgestaan - is dat iets om te vieren of moeten katholieken en protestanten er juist alles aan doen om weer samen te gaan?

WOLTER HUTTINGA

Eerst een beetje historisch kader. Het is 500 jaar geleden dat monnik Maarten Luther zijn stellingen tegen de rooms-katholieke kerk lanceerde. Dat leidde tot een breuk tussen katholicisme en wat we vandaag protestantisme noemen. Maar vrijwel niemand ziet de Reformatie nog als een op zichzelf staande gebeurtenis. Ze vond plaats tegen de achtergrond van een complete Age of Reform, zoals de Canadese filosoof Charles Taylor het noemt.

"Inderdaad, vanaf pakweg het jaar 1000 kende de kerk allerlei voortgaande golven van hervorming", doceert Matthias Smalbrugge, bijzonder hoogleraar Europese Cultuur en Christendom aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. "Die speelden zich vooral af rond het ontstaan van de kloosterorden, die kritisch stonden ten opzichte van het kerkelijke establishment. Dat is vervolgens heel knap opgelost. Terwijl de kerkelijke cultuur sterk hiërarchisch georiënteerd was, waren de kloosterorden juist bottom up. Dat is nooit veroordeeld, maar heeft juist een eigen erkende plaats gekregen binnen de kerkelijke structuur. De kerk heeft die

kritische tegenbewegingen een plek willen geven. Ze hebben ze daarmee binnen de deur gehouden. Tegelijk zorgden juist die kloosterordes ervoor dat de kerk zich aanpaste aan de nieuwe wereld van de late Middeleeuwen, denk aan de opkomst van de stedelijke cultuur, waar juist die orden floreerden.

"Nee, de Reformatie stond niet op zichzelf", weet ook Gerard de Korte, bisschop van Den Bosch. "Ik denk heel nadrukkelijk aan de Moderne Devotie, een beweging die ruim een eeuw voor de Reformatie juist in de lage landen erg populair was. Hun nadruk op sober leven, een eenvoudig gemeenschapsleven en de intieme band met Jezus Christus zijn heel verwant met de motieven van de Reformatie. En inderdaad, zoals weleens is gezegd: Luther wilde geen andere kerk. Hij wilde de kerk anders."

Waarom ging het dan toch mis in 1517?

Smalbrugge: "De Reformatie beschouw ik vooral als een jammerlijk bedrijfsongeval. In de eerste plaats was er zwak spiritueel leiderschap aan katholieke zijde. In reactie op Luther leunde men eenzijdig op de hiërarchische structuur van de kerk. Verder zaten er in Luthers denken theologische spanningen die nooit zijn opgelost. Sterker nog, die zorgden nog eeuwen voor problemen."

De Korte: "De toestand in de kerk was in die tijd wel echt dramatisch. Als je kijkt hoe de decadente renaissance-pausen het pausschap invulden, met corruptie, wellust en machtsspel. En ja, aan beide kanten werden fouten gemaakt. Maar ik vrees aan pauselijke kant meer."

Smalbrugge: "Toch zie ik rond 1517 ook vooral de continuïteit met het verleden. De Bijbel weer teruggeven aan het volk: dat gebeurde al veel eerder binnen het

humanisme. Die beweging terug naar de Bijbel heeft de Reformatie hoogstens versterkt. Ook Luthers kritiek op de paus was niet nieuw. Willem van Ockham uitte eerder al soortgelijke kritiek. Luthers spiritualiteit leunde enorm op de stroming van het nominalisme. De protestantse nadruk op het individu dat rechtstreeks voor God staat, gepaard met een extreme nadruk op individuele uitverkiezing en de onkenbaarheid van God: allemaal erfenissen van het nominalisme.

"Het protestantisme haalde zo alle bemiddeling tussen God en mens weg, 'alleen door geloof' heb je contact met God. Dus voor kunst en schoonheid was geen plaats meer in de kerk. Honderd jaar later besepte P. C. Hooft echter al dat de beeldenstorm een schande was. En dat andere principe van de Reformatie, Sola Gratia, door genade alleen, dat klinkt mooi. Maar hoe fundeer je dan nog de moraal? Zo bleef de Reformatie steken in theologische problemen."

Heeft de Reformatie ook nog iets goeds opgeleverd?

"Dankzij de Reformatie heeft de katholieke kerk zelf ook bijgeleerd", vindt De Korte. "De Schrift is bij ons veel centraler komen te staan. Katholieken zijn meer Bijbel gaan lezen. Woord en sacrament zijn nu gelijkwaardige grootheden in de eucharistie.

"Verder heeft de katholieke kerk erkend dat Luthers 'ontdekking' van de rechtvaardiging door het geloof gewoon een juist inzicht was. God aanvaardt ons in onze kleinheid en zondigheid, zonder dat wij ons naar die acceptatie toe hoeven werken. De rijkdom van de Reformatie, dat is wat mij betreft de concentratie op Jezus Christus, de liefde voor de Schrift en in de derde plaats de rijke lied- en zangcultuur. Paus Franciscus heeft niet voor niets gedankt voor wat de Heilige Geest via de Reformatie schonk aan de christelijke gemeenschap.

"Spirituele ruimte ten opzichte van de kerkelijke hiërarchie, de gelovige die zich rechtstreeks tot God verhoudt en daarmee de fundamentele gelijkheid van mensen voor God." Voor Smalbrugge zijn dat de werkelijke kroonjuwelen van de Reformatie.

Gevraagd naar de echt lastige verschillen tussen Rome en Reformatie antwoorden beide theologen met drie dezelfde woorden: "Kerk. Ambt. Sacramenten." Zowel dogmatisch als in de beleving van deze onderwerpen zijn de verschillen groot. De bal lijkt hier echter vooral aan protestantse zijde te liggen.

"Het is het protestantisme nooit gelukt om haar mooie spirituele erfenis te verbinden met goede structuren om haar inherente individualisme in toom houden", vat Smalbrugge samen. De Korte: "Waar Rome meer liefde voor het Woord heeft gekregen, zou de Reformatie het sacrament - de eucharistie - meer lief mogen hebben. In een rapport in de jaren tachtig erkennen ook protestanten de werkelijke aanwezigheid van Christus bij het Avondmaal. Toch gaat het brood vervolgens even makkelijk naar de eendjes en de wijn naar de jongerenclub. Voor een katholiek is dat een enorme profanisatie.

"Naast deze theologische verschillen zijn er verschillen in beleving. Verschillen in nestgeur. Maar anders dan vroeger beginnen we het gesprek tegenwoordig niet met de verschillen, maar met de overeenkomsten."